

Εισαγωγή: Γράφοντας για τις Διεθνείς Σχέσεις και τον Ελληνισμό

1.1. Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων

Την ώρα που ξεκινούσε να γράφεται αυτό το βιβλίο, οι σκηνές από την ταπεινωτική αποχώρηση των ενόπλων δυνάμεων των ΗΠΑ, όπως και του λοιπού προσωπικού τους, από το Αφγανιστάν και από τη νίκη των Ταλιμπάν πλημμύριζαν τις οθόνες των τηλεοπτικών δικτύων, των υπολογιστών και των smartphones μας. Το πλάνο του ελικοπτέρου «Chinook» πάνω από την πρεσβεία των ΗΠΑ στην Καμπούλ θα μπορούσε να είναι η φωτογραφία της χρονιάς – του 2021. Όπως και αυτό των Αφγανών που προσπαθούν να επιβιβαστούν σε κάποιο μεταγωγικό αεροπλάνο των ΗΠΑ.

Την ώρα που τελειώνει το βιβλίο, ένας νέος ευρωπαϊκός πόλεμος είχε ήδη ξεκινήσει, ενώ ο Γ΄ Παγκόσμιος Πόλεμος έμοιαζε πιο κοντινός από ποτέ. 30 χρόνια δυτικής –αμερικανικής με δυτικοευρωπαϊκή υποστήριξη– επέκτασης προς τη Ρωσία και υποτίμησης των ανησυχιών της έθρεψαν τις συνθήκες μιας έκρηξης, η οποία αιφνιδίασε πολλούς, όταν με ένα ιδιαίτερος εκτεταμένο διάγγελμα ο Πρόεδρος Πούτιν εξήγγειλε ειδική στρατιωτική επιχείρηση στην Ουκρανία.

Τι από αυτά τα δύο περιγράφει καλύτερα τον κόσμο μας; Η μήπως περιγράφει καλύτερα τον κόσμο μας η φωτογραφία ενός διαδηλωτή μέσα στο Καπιτώλιο των ΗΠΑ; Ή ενός ασθενούς από Covid-19 στην Ινδία να πασχίζει να αναπνεύσει, ενώ αναμένει μια φιάλη οξυγόνου; Ή ένα ενσταντανέ από κάποια –όχι πολύ πετυχημένη, όπως θα αποδεικνυόταν– συνάντηση Πούτιν – Μπάιντεν; Μήπως μια φωτογραφία από τις πυρκαγιές που κατακαίνε διαφορετικές περιοχές του πλανήτη; Από κάποια επιστημονική ανακάλυψη; Από τα κοινωνικά κινήματα –πραγματικά ή και κίβδηλα– τα οποία ξεπετάγονται με μικρότερη ή μεγαλύτερη διάρκεια;

Αυτό είναι το ενδιαφέρον –θα έλεγε κανείς γοπευτικό– στοιχείο των Διεθνών Σχέσεων, όπως και το πλέον προβληματικό τους: ελάχιστοι τομείς του δημόσιου –και όχι μόνο– βίου μένουν ανεππρέαστοι ή δε συνδιαμορφώνουν τις Διεθνείς Σχέσεις εν γένει, όπως και του κάθε έθνους ή κράτους αντιστοίχως. Η προσπάθεια προσέγγισής τους προϋποθέτει την οικοδόμηση ενός θεωρητικού συστήματος: μιας κατασκευής, η οποία, χωρίς να κρύβει –ανέντιμα– τις ήδη διαμορφωμένες διαθέσεις του μελετητή τους, θα τις υποβάλλει στη βάσανο μιας μεθοδολογικώς συνεκτικής προσέγγισης της πραγματικότητας και όχι των επιθυμιών του.

Τα παραπάνω δεν αναιρούν τη σημασία της θετικιστικής προσέγγισης στις Διεθνείς Σχέσεις ή την ύπαρξη νόμων που τις διέπουν. Απλώς –και δεν είναι καθόλου απλό, βεβαίως– οι νόμοι στο επίπεδο των κοινωνικών επιστημών δεν ταυτίζονται ως προς το είδος της αντικειμενικότητάς τους με εκείνους των θετικών επιστημών. Βασίζονται στη συνειδητή ανθρώπινη συμπεριφορά –ή στην «ανθρώπινη φύση»¹– και επομένως είναι ιστορικοί, όχι φυσικοί και ανιστορικοί.

Έτσι εξηγείται και το, συχνά, φαινομενικώς ασταθές έδαφος πάνω στο οποίο βαδίζουμε όταν προσπαθούμε επιστημονι-

1. Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 5η Έκδοση, Αναθεωρημένη, New York, Alfred A. Knopf, 1978, σελ. 4-15.

κώς να προσεγγίσουμε τις Διεθνείς Σχέσεις ως επιστημονικό πεδίο εν γένει, αλλά και το πεδίο της εφαρμοσμένης πολιτικής ενός συγκεκριμένου έθνους ή κράτους. Τα διαφορετικά θεωρητικά συστήματα των Διεθνών Σχέσεων επιδεικνύουν ένα μεγάλο εύρος επιτυχιών, ως προς τη «σταθεροποίηση» του εδάφους επί του οποίου πατάμε, προκειμένου να κατανοήσουμε τον κόσμο².

Ο ρεαλισμός –η «βασίλισσα» των σχολών περί των Διεθνών Σχέσεων– διακηρύσσει τον άναρχο χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος, την κατίσχυση των κρατικών συμφερόντων επί των ιδεολογικών ζητημάτων και φυσικά τον κεντρικό ρόλο της ισχύος. Είναι η ισορροπία ισχύος εκείνη η οποία εγγυάται την ειρήνη και, αντιστοίχως, η ανισορροπία ισχύος εκείνη που καθιστά την προσφυγή στη χρήση βίας ελκυστική από πλευράς του ισχυροτέρου³. Με ιστορικές αναφορές στο Θουκυδίδη, στο Μακιαβέλι, στο Χομπς, στο Ρουσό, ο ρεαλισμός διατηρεί μια ιστορικός κυρίαρχη θέση, τόσο στο επίπεδο της επιστημονικής ανάλυσης όσο και της εφαρμοσμένης διεθνούς πολιτικής.

Ο ρεαλισμός αποτελεί σημείο αναφοράς και στην παρούσα δουλειά. Προσεγγίζεται ως κομβικός ως προς το τι εν τέλει διαμορφώνει και επικαθορίζει καταλυτικώ τω τρόπω τις Διεθνείς Σχέσεις: η ισχύς και η δράση των ισχυροτέρων από τους δρώντες, δηλαδή τα κράτη. Ωστόσο, ο ρεαλισμός δεν εξηγεί τις βαθύτερες αιτίες οι οποίες προϋπάρχουν στη βάση και αποτυπώνονται στο εποικοδόμημα με τη συσσώρευση ή μη ισχύος και μάλιστα ισχύος διαφορετικών τύπων. Η συσ-

2. Δε θα προβούμε σε μια πλήρη και εκτεταμένη αναφορά στις θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων. Εξετάζουμε ακροθιγώς θεωρίες Διεθνών Σχέσεων μόνο στο πλαίσιο της διάγνωσης κάποιων στοιχείων τους τα οποία είναι χρήσιμα στην παρούσα ανάλυση.

3. Robert O. Keohane, *Neorealism and Its Critics*, Columbia University Press, 1986, σελ. 36-68· Hans Morgenthau, *Politics Among Nations, The Struggle for power and Peace*, Alfred A. Knopf, 1955.

σώρευση ισχύος ή η επιβίωση συνιστούν μέσα προς κάποιον άλλο σκοπό. Η πρόταξη της ισχύος ως σκοπού οδηγεί σε τυχοδιωκτικές συμπεριφορές, ενώ η ικανότητα οποιουδήποτε δρώντος συρρικνώνεται αν απλώς εντοπίζει ένα συσχετισμό ισχύος, χωρίς να ερμηνεύει τις βαθύτερες αιτίες πίσω από την επιδίωξη και οικοδόμηση της ισχύος από καθένα δρώντα.

Στο παρόν έργο, οι κυρίαρχες αντιλήψεις του φιλελευθερισμού ως προς τις Διεθνείς Σχέσεις δεν υιοθετούνται ιδιαιτέρως. Η πίστη στη «φιλελεύθερη ειρήνη»⁴ αμφισβητείται, όχι μόνο στη βάση του ορισμού του φιλελευθερισμού, ο οποίος είναι αμφιλεγόμενος και θολός, συνήθως, με τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται ευρέως στις Διεθνείς Σχέσεις, αλλά και ως ανεπαρκής πεποίθηση.

Πρώτον, φιλελεύθερα κράτη αποδεικνύονται εξαιρετικώς φιλοπόλεμα, με πρώτες τις ίδιες τις ΗΠΑ. Το αν πολεμούν μεταξύ τους –το συζητούμε πιο κάτω– είναι δευτερεύον μπροστά στο αν αποδεικνύονται επιθετικά ή όχι. Ακόμα χειρότερα, η έμφαση στο αν πολεμούν μεταξύ τους τα φιλελεύθερα κράτη, αντί στο αν αποδεικνύονται επιθετικά γενικώς, θεμελιώνεται σε μια υπόρρητη ρατσιστική προσέγγιση, η οποία εμμέσως πλην σαφώς διατείνεται ότι η επιθετικότητα εναντίον των μη φιλελεύθερων κρατών δεν έχει την ίδια σημασία με εκείνη εναντίον φιλελεύθερων κρατών.

Δεύτερον, και εμπειρικός-ιστορικός, όπως αποδείχθηκε τόσο στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο όσο και στο παρόν –οπότε και έχουμε την πλέον φιλελεύθερη εκδοχή πολιτικού συστήματος στη Ρωσία σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη στιγμή στην ιστορία της⁵– η προσέγγιση κρατών και πολιτικών συστημάτων με το φιλελευθερισμό είναι συχνά παράγοντας επιτάχυνσης και όξυνσης των εντάσεων. Ο προφανής λόγος είναι η διάθεση των λαών και η επιρροή της προπαγάνδας. Δεν

4. A. Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, σελ. 298-299.

5. Οι σχέσεις ΗΠΑ – ΕΣΣΔ ήταν πολύ πιο ειρηνικές απ' ό,τι είναι σήμερα.

είναι όμως ο κύριος λόγος. Η βασική αιτία έγκειται στο ότι ο πλήρης ορισμός του αστικού φιλελευθερισμού δεν προκύπτει μόνο από το πολιτικό, θεσμικό, εποικοδόμημα αλλά κυρίως από την οικονομική, καπιταλιστική βάση⁶. Όπως αναλύουμε πιο κάτω, η είσοδος περισσότερων εθνικών οικονομιών στον καπιταλισμό αυξάνει τις ανταγωνιστικές τάσεις μεταξύ τους, με αποτέλεσμα τελικά η εισαγωγή στο λεγόμενο φιλελεύθερο μοντέλο –ολιγοπωλιακό καπιταλιστικό, στην πραγματικότητα– να οξύνει παρά να αμβλύνει την εχθρότητα.

Η άλλη βασική πτυχή του φιλελευθερισμού στις Διεθνείς Σχέσεις, η λειτουργία διεθνών οργανισμών, αποτελεί επίσης ένα κρίσιμο στοιχείο. Δεν πρέπει να υποτιμάται, διότι πράγματι η συγκρότηση της διεθνούς κοινότητας έχει συμβάλει, ιδίως σε ορισμένες περιπτώσεις, σε διασφάλιση συνθηκών ειρήνης, ωστόσο δεν πρέπει ούτε και να υπερτιμάται. Το θεσμικό εποικοδόμημα έχει τη δική του αυτονομία και σημασία, παραμένοντας όμως εποικοδόμημα⁷.

Το παρόν βιβλίο κατά βάση εμφορείται από μαρξικές και ανεξαρτησιακές προσεγγίσεις. Δε θα υπεισέλθουμε σε μια αναλυτική περιοδολόγηση των μαρξικών-σοσιαλιστικών θεωριών. Θα σημειώσουμε τα εξής: Πρώτον, ότι η σχέση βάσης και εποικοδομήματος είναι κομβική προκειμένου να αντιληφθούμε συνολικά την εξέλιξη των Διεθνών Σχέσεων. Ορίζοντας ως βάση την εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων και των παραγωγικών σχέσεων, θεωρούμε ότι εκείνες είναι οι οποίες επί της αρχής και εν τέλει καθορίζουν την εξέλιξη των Διεθνών Σχέσεων, που με τη σειρά τους εκδηλώνουν δια των πρωταρχικών δρώντων σε διεθνές επίπεδο –δια των κρατών δηλαδή– τις αντιθέσεις που διαμορφώνονται κατά

6. Αλλωστε, δεν είναι σπάνιο τα φιλελεύθερα κράτη να εκτρέπονται προς τον αυταρχισμό και πλέον να αγκαλιάζουν ολόθερμα την κρισιακή διακυβέρνηση στην οποία αναφερόμαστε πιο κάτω.

7. L. J. Richardson, «Contending Liberalisms: Past and Present» στο: *Euro-pean Journal of International Relations*, 1997, 3(1), σελ. 5-33.

τα διαφορετικά στάδια εξέλιξης των Διεθνών Σχέσεων⁸. Οι Διεθνείς Σχέσεις προσεγγίζονται ως συνεχές σε σχέση με τις εσωτερικές πολιτικές και οικονομικές συνθήκες.

Δεύτερον, η παραπάνω παραδοχή δε στερεί από το εποικοδόμημα την αυτονομία του και την κρισιμότητά του. Αντιθέτως, επιχειρούμε να αποφύγουμε μια στείρα, οικονομιστική προσέγγιση⁹. Μάλιστα, αξιολογούνται ως ιδιαίτερες σημαντικές οι επιρροές των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους, όπως και η επίτευξη ιδεολογικής ηγεμονίας, τόσο στο εθνικό όσο και στο διεθνές επίπεδο¹⁰, μέσα από το σχήμα της ήπιας ισχύος.

Τρίτον, αποδίδουμε κομβική σημασία στο ρόλο του ιμπεριαλισμού¹¹, διαχωρίζοντάς τον από, εν γένει, αναθεωρητικές και επεκτατικές πολιτικές. Ο ιμπεριαλισμός αντιμετωπίζεται με βάση την μαρξική-λενινιστική προσέγγιση –σε διάσταση με την προσέγγιση περί υπεριμπεριαλισμού, η οποία κατά την άποψή μας δε δικαιώθηκε ούτε στο παρελθόν ούτε και στις μέρες μας¹²– ως αποτέλεσμα της συσσώρευσης επαρκούς ποσότητας κεφαλαίου και συγκεκριμένου τύπου κεφαλαίου συνδυαστικώς – διεθνοποιημένου, (επ)εκτατικού, με μονοπωλιακή θέση¹³.

Ως εκ τούτου, οποιοδήποτε καπιταλιστικό κράτος, όπως και οποιαδήποτε αναθεωρητική δύναμη, δε λογίζεται ως ιμπερια-

8. J. Hobson, *The State and International Relations (Themes in International Relations)*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000 (doi:10.1017/CBO9780511612442).

9. Nicos Poulantzas, *Political Power and Social Classes*, Verso Books, 1975.

10. Α. Γκράμσι, *Ιστορικός Υλισμός, Τετράδια της Φυλακής Ι*, Εκδόσεις Οδυσσεάς, 1973, σελ. 51-53· L. Althusser, *Positions (1964-1975)*, Paris, Editions sociales, 1976, σ. 76.

11. Β. Λένιν, *Ο ιμπεριαλισμός, ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*, Σύγχρονη Εποχή, 2013· J. Hobson, *Ιμπεριαλισμός. Μια μελέτη*, Αθήνα, ΚΨΜ, 2013· W. Mommsen, *Ιμπεριαλισμός. Οι πνευματικές, πολιτικές και οικονομικές ρίζες του*, Αθήνα, Πολύτροπον, 2007.

12. Κ. Κάουτσκι, «Ο Υπερ-ιμπεριαλισμός», *Τετράδια Πολιτικού Διαλόγου Έρευνας και Κριτικής*, τ. 70-71, 2018.

13. Ν. Bukharin, *Imperialism and World Economy*, London, Merlin, 1917 και 1972.

λιστική¹⁴. Η ανάλυσή μας αυτή είναι κρίσιμη για δύο λόγους: Αφενός προκειμένου να εντοπίσουμε τον κύριο ηγεμονικό παράγοντα στην εξέλιξη των Διεθνών Σχέσεων, ο οποίος κατά τη γνώμη μας είναι η ένταση του ιμπεριαλισμού, και αφετέρου προκειμένου να εντοπίσουμε τις βασικές ιμπεριαλιστικές δυνάμεις. Η ένταση των ιμπεριαλιστικών αντιθέσεων ως πρωτογενής παράγοντας σηματοδοτεί μια σταθερή πορεία προς την πολεμική αναμέτρηση. Τούτο δεν οδηγεί απαραίτητα σε έναν κατακλυσμιαίο παγκόσμιο πόλεμο –χωρίς να είναι απίθανη μια τέτοια εξέλιξη– αλλά οξύνει την τάση προς αυτόν, ενώ ταυτοχρόνως πυροδοτεί σημαντικές πολεμικές συγκρούσεις. Ο εντοπισμός των βασικών ιμπεριαλιστικών δρώντων μας δίνει ένα πλαίσιο για την ανάλυση των πιθανών εξελίξεων: Πρόκειται για τις ΗΠΑ και για την Κίνα, γύρω από τις οποίες, εκόντα άκοντα, συνωθούνται και στοιχίζονται και άλλα κράτη. Οι ΗΠΑ συνιστούν την πρωτεύουσα ιμπεριαλιστική δύναμη, ενώ η Κίνα την ανερχόμενη. Η Ρωσία αποτελεί μια ειδική περίπτωση αναντιστοιχίας του στρατιωτικοπολιτικού της ρόλου με την οικονομική της ισχύ. Θα την προσδιορίσουμε, ωστόσο, ως στρατηγικώς αμυντική δύναμη και όχι ως ιμπεριαλιστική χώρα σήμερα.

Τέταρτον, βαρύνοντα ρόλο στην ανάλυσή μας παίζουν οι θεωρίες περί εξάρτησης¹⁵, σε ό,τι αφορά τον Ελληνισμό ιδίως

14. Βλ. ενδεικτικά για τη συζήτηση περί ιμπεριαλισμού: K. Kautsky, «Imperialism and the War», Σεπτέμβριος 1914, *International Socialist Review*, Νοέμβριος 1914· N. Bukharin, «Imperialism and the World Economy», *Monthly Review Press*, 1973, σ. 70· I.V. Lenin, «Εισαγωγή» στο N. Bukharin, *Imperialism and World Economy*, International Publishers, 1929· N. Bukharin, «Toward a Theory of the Imperialist State», στο B.R. Day (ed.), *Selected Writings on the State and the Transition to Socialism* (1915), Μόσχα, 1925 (<https://www.marxists.org/archive/bukharin/works/1915/state.htm>, πρόσβαση 24-12-2021)· C. Rude, «The Role of Financial Discipline In Imperial Strategy», *Socialist Register*, Vol. 41, 2005, σελ. 84-85.

15. Βλ. ενδεικτικώς: A. G. Frank, *Dependent Accumulation and Underdevelopment*, New York, Monthly Review Press, 1979.

και τη θέση του. Το «σύμπαν» των θεωριών αυτών, ξεκινώντας από τις αναλύσεις περί ιμπεριαλισμού, αλλά και από τη μεγάλη επανάσταση των κινημάτων αποαποικιοποίησης¹⁶, παράγαγε σημαντικότητες, ολοποικτικές θεωρίες και προσεγγίσεις. Η προσέγγιση των κοσμοσυστημάτων, οι παγκόσμιες οικονομίες με τα πολλαπλά κέντρα τους σε ό,τι αφορά την πολιτική εξουσία εξηγούν και συμπληρώνουν τις θεωρίες του ιμπεριαλισμού, δίνοντας ένα πλαίσιο εξήγησης των επιμέρους γεγονότων, όπως και ο διαχωρισμός σε κέντρο, ημπεριφέρεια και περιφέρεια¹⁷. Οι εν λόγω θεωρητικές προσεγγίσεις, ρητά ή υπόρρητα, διατρέχουν όλο το βιβλίο.

1.2. Παραδοχές μέσα στο βιβλίο

Στο παραπάνω πλαίσιο, κανείς οφείλει να επιλέξει τους κρισιμότερους και συνάμα, μεθοδολογικώς, πλέον ελέγξιμους παράγοντες, χωρίς να παραβλέπει τους υπόλοιπους. Οι οικονομικοί δείκτες, η κατοχή πρώτων υλών, τα πληθυσμιακά μεγέθη, η γεωγραφική θέση, η σταθερότητα των κρατικών θεσμών, η συμμετοχή σε διπλωματικά όργανα και θεσμούς, αλλά φυσικά και η στρατιωτική ισχύς αποτελούν παράγοντες αντικειμενικώς¹⁸ μετρήσιμους και ελέγξιμους, όπως και με αρκετά μεγάλη ακρίβεια προβλέψιμους σε ό,τι αφορά τη μελλοντική τους εξέλιξη¹⁹. Οι δείκτες αυτές μας δίνουν τις δομικές

16. Frantz Fanon, *Της Γης Οι Κολασμένοι*, Εκδόσεις Κάλβος, 1982.

17. I. Wallerstein, *Για να καταλάβουμε τον κόσμο μας. Εισαγωγή στην ανάλυση κοσμοσυστημάτων*, Εκδόσεις Θύραθεν, 2004, σελ. 51-82, 139-162.

18. Αντικειμενικώς μετρήσιμους, με τον τρόπο κατά τον οποίο ορίζεται η αντικειμενικότητα στο πλαίσιο των κοινωνικών επιστημών, στη βάση της μεθοδολογικής ελεγκσιμότητας.

19. L. W. Snider, «Identifying the Elements of State Power: Where do we Begin?», *Comparative Political Studies*, 1987, 20(3), σελ. 314-356 (doi: 10.1177/0010414087020003003) – William P. Bundy, «Elements of

τάσεις: το ακρότατο όριο δυνατοτήτων ανάπτυξης της ισχύος μέσα σε μια δεδομένη ιστορική περίοδο.

Δίπλα σ' αυτούς προστίθενται παράγοντες οι οποίοι είναι είτε δυσκολότερα μετρήσιμοι αντικειμενικώς είτε και λιγότερο προβλέψιμοι: οι ικανότητες των συγκεκριμένων ηγεσιών, η κίνηση των λαών και οι διαθέσεις τους, η επίδραση των παγκοσμιοποιημένων πλέον επικοινωνιών και ολότελα αστάθμητοι παράγοντες, μη ανθρωπογενείς – για παράδειγμα, πανδημίες, φυσικές καταστροφές.

Οι τελευταίοι αυτοί παράγοντες –οι τόσο δύσκολοι ως προς την πρόβλεψη της εξέλιξής τους κατά τα λοιπά– είναι εκείνοι οι οποίοι θέτουν, στην πραγματικότητα, σε κίνηση τους πρώτους, που τους «γονιμοποιούν». Για παράδειγμα, καμία στρατιωτική δύναμη δεν μπορεί να πετύχει τους στόχους της χωρίς ηγεσία και λαό αποφασισμένους να στρατευθούν στο δεδομένο κάθε φορά χώρο/χρόνο, όπως και να καθοδηγήσουν επιτυχώς.

Όταν, για παράδειγμα, ο καθηγητής ιστορίας Γεώργιος Μαργαρίτης γράφει για τη δυσκολία των ιστορικών να κατανοήσουν το μίσος των Ισπανών φτωχών χωρικών εναντίον του Ναπολέοντα Βοναπάρτη, παρά τα προνόμια τα οποία τους είχε προσφέρει ο Ιωσήφ Βοναπάρτης στο διάστημα κατά το οποίο διοικούσε την Ισπανία, προβαίνει σε μια επιστημονική δήλωση την οποία δεν πρέπει να ξεχνούμε: υπάρχουν συμπεριφορές του ανθρωπίνου παράγοντα καταλυτικής σημασίας, αλλά όχι ερμηνεύσιμες εύκολα μέσα από μια απολύτως θετικιστική προσέγγιση²⁰.

Ο άνθρωπος και –σε μαζική κλίμακα– οι λαοί, τα έθνη, συνθέτουν έναν από τους μείζονες παράγοντες εξέλιξης των Διεθνών Σχέσεων. Μπορούμε να διαπιστώσουμε εκ των υστέρων τάσεις –όχι πάντοτε με ακρίβεια– να εικάσουμε τι συμ-

Power», *Foreign Affairs*, no. 1, 1977, σελ. 1-26. (προσβ. 22/8/2021, doi:10.2307/20039804.

20. Γεώργιος Μαργαρίτης, *Ενάντια σε Φρούρια και Τείχη, 1821: Μια Μικρή Εισαγωγή για την Ελληνική Επανάσταση*, Εκδόσεις Διόπτρα, 2021, σ. 100.

βαίνει στο παρόν, ωστόσο το να προβλέψουμε τις διαθέσεις του και ειδικότερα πάνω σε ένα εκτεταμένο εύρος θεμάτων συχνά αποδεικνύεται τόσο δύσκολο όσο και κρίσιμο. Πολύ περισσότερο σήμερα, που ο κυβερνοχώρος ανοίγει εντελώς νέους και ταχείς δρόμους παγκόσμιων επικοινωνιών.

Ο ρόλος των συγκεκριμένων ηγεσιών επίσης, ενώ μπορεί να αναλυθεί στο επίπεδο τάσεων των συγκεκριμένων οικονομικών και πολιτικών κατεστημένων, είναι αδύνατο να προβλεφθεί σε ό,τι αφορά τα δεδομένα κάθε φορά πρόσωπα. Κοντά στα παραπάνω, μια σειρά από αστάθμητους παράγοντες –συχνά και μη ανθρωπογενείς– επιδρά κομβικά.

Μας δημιουργείται έτσι μια επιπλέον δυσκολία σε σχέση με το σκοπό των Διεθνών Σχέσεων. Οι Διεθνείς Σχέσεις μας αφορούν ως διακριτός επιστημονικός κλάδος μόνο στο βαθμό εκείνο στον οποίο ερμηνεύουν το παρόν και προβλέπουν το μέλλον. Σε άλλη περίπτωση, η Ιστορία υπερκαλύπτει το πεδίο τους. Στο πλαίσιο του σκοπού τους δε, αφενός συμπεριλαμβάνουν ένα πολύ μεγάλο μέρος των κοινωνικών επιστημών, ενώ αφετέρου επιτάσσουν και διαισθητικές –πέρα από τις θετικιστικά αναλυτικές μόνο– ικανότητες.

Μια πρώτη, επομένως, παραδοχή του βιβλίου συνίσταται στην αποτύπωση της συσχέτισης προβλέψιμων και απρόβλεπτων παραγόντων, σε ό,τι έχει να κάνει με την εξέλιξη των Διεθνών Σχέσεων.

Μια δεύτερη παραδοχή έγκειται στο ότι υπάρχει μια κεντρική σταθερά ωστόσο, στις Διεθνείς Σχέσεις: η ισχύς, υπό την έννοια της δυναμότητας ελέγχου του περιβάλλοντος χώρου εντός του οποίου οποιοσδήποτε δρών κινείται, όπως και των αντιπάλων, ή καλύτερα αντίρροπων, δυνάμεων²¹.

Η ισχύς είναι το σταθερό μέσο προς κάθε πιθανό σκοπό. Αλλά είναι ένα τόσο θεμελιακό μέσο, ώστε συχνά επικαθορίζει τους σκοπούς. Είναι τότε που ο ρεαλισμός μεταπίπτει σε τυχοδιωκτισμό, τιτρώσκοντας όχι μόνο τη διεθνή θέση του

21. Hans J. Morgenthau, ό.π., σελ. 4-15.

κράτους τελικά ή του δρώντος γενικά, αλλά και τις εσωτερικές του δομές ως προς την αποτελεσματικότητά τους.

Ο ορισμός της, βεβαίως, αποτελεί αντικείμενο διαμάχης μεταξύ διαφορετικών σχολών σκέψης και πολιτικών δυνάμεων²². Ιδίως σε έθνη με ανοιχτά ζητήματα, είτε από πλευράς διεκδικήσεων που προβάλλουν ή υφίστανται είτε λόγω της διεθνοπολιτικής περιοχής στην οποία βρίσκονται, η συζήτηση σχετικά με το τι προσπορίζει ισχύ αποκτά ζωτική σημασία.

Στο παρόν βιβλίο, η ισχύς προσδιορίζεται συνδυαστικώς ως οικονομική-παραγωγική δυναμική, στρατιωτική επάρκεια έναντι υπαρκτών ή αναμενόμενων απειλών και προκλήσεων, πολιτική συνοχή και ανεξαρτησία, διπλωματική διασύνδεση και επιπλέον ως δυνατότητα προβολής όλων των παραπάνω με τρόπο πειστικό. Η ιστορική περίοδος και η διεθνοπολιτική περιοχή ορίζουν το βαθμό σημασίας των διαφορετικών συνιστωσών της ισχύος. Τα συνιστώμενα στοιχεία της, ωστόσο, πρέπει να είναι πάντοτε παρόντα. Κυρίως λόγω της θέσης εξάρτησης και κηδεμονίας της πατρίδας μας, αλλά και εξαιτίας της σημασίας ούτως ή άλλως των διεθνών εξελίξεων, ξεκινούμε από τις τελευταίες και κατόπιν τοποθετούμε εντός αυτών τον Ελληνισμό και ειδικότερα την Κυπριακή και την Ελληνική Δημοκρατία.

Μια τρίτη παραδοχή συνίσταται στο ότι βιώνουμε έναν «μετα-αμερικανικό» κόσμο, ο οποίος διατρέχεται από την αντίθεση μεταξύ του ολοκληρωμένου ιμπεριαλισμού των ΗΠΑ και από τον ανολοκλήρωτο –και με ερωτηματικό ως προς την ολοκλήρωσή του– κινεζικό ιμπεριαλισμό, με ενδιάμεσο παράγοντα την επανασταθεροποίηση της ρωσικής παρουσίας, κυρίως με στρατιωτικούς και πολιτικούς όρους. Δε θα πρόκειται –κατά πάσα πιθανότητα– για μια ιστορική περίοδο συντριβής των ΗΠΑ, αλλά για μια περίοδο υποχώρησής τους από τη φαινο-

22. Robert Jackson – Georg Sorensen, *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων* (επ. Παναγιώτης Τσάκωνας, μτφρ. Χαράλαμπος Κωνσταντινίδης), Εκδόσεις Gutenberg, 2006, σ. 110.

μενικώς αδιαμφισβήτητη, παγκοσμίως, κυριαρχία τους. Επομένως, πέραν όλων των υπολοίπων συνεπειών, υποσυστήματα ασφάλειας τα οποία εδράζονται στον κυρίαρχο ρόλο των ΗΠΑ είναι πιθανό να απορρυθμιστούν έως και να καταρρεύσουν, όπως το τριμερές υποσύστημα ΗΠΑ, Ελλάδας και Τουρκίας. Ταυτοχρόνως, η τάση για εξασφάλιση επιμέρους, πολυμερών συμμαχιών θα ενταθεί.

Τέταρτη παραδοχή, ότι τα παραπάνω ενισχύουν τον περιφερειακό αλλά με παγκόσμιες συνέπειες ρόλο των μεσαίων δυνάμεων, όπως είναι και η Τουρκία. Δεν πρόκειται για, κατ' ακριβολογία, «πολυπολικό» ή «πολυκεντρικό» κόσμο, αλλά για κόσμο σχετικοποίησης της απόλυτης υπεροχής ενός κράτους επί όλων των υπολοίπων, όπως και για εποχή επιδίωξης μεγαλύτερης αυτονομίας από τους περισσότερους δρώντες και μάλιστα από εκείνους οι οποίοι θεωρούν ότι, χωρίς να αναλαμβάνουν το κόστος της απόπειρας ανάδυσής τους σε παγκόσμια δύναμη, μπορούν να επιφέρουν παγκόσμιες επιπτώσεις.

Πέμπτη παραδοχή, ότι εντείνεται η τάση όξυνσης –όχι μόνο στρατιωτικής, αλλά κατεξοχήν έτσι– στις Διεθνείς Σχέσεις. Η επιθετικότητα, οι αναθεωρητισμοί, οι περιφερειακοί, αλλά με παγκόσμιες επιπτώσεις, «φτηνοί» ολοκληρωτικοί πόλεμοι, όπως και η απειλή ενός συνολικού πολέμου μεγεθύνονται, ιδίως υπό την επίδραση του ιμπεριαλισμού. Η προφανής, άλλωστε, υποχώρηση πραγματικών ή φαινομενικών βεβαιοτήτων –όπως η ηγεμονία των ΗΠΑ– ενθαρρύνει περίπλοκες συμμαχίες, οι οποίες με τη σειρά τους τροφοδοτούν, συμπληρωματικώς προς άλλες καταστάσεις, περαιτέρω τις διεθνοπολιτικές οξύνσεις.

Έκτη παραδοχή ότι ο Ελληνισμός βρίσκεται σε φάση ιστορικής αδυναμίας, η οποία εγκυμονεί υπαρξιακές απειλές εις βάρος του. Πρόκειται για ένα μακρό, εκατονταετή κύκλο υποχώρησης, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, παρά τις σπουδαίες σελίδες που ο Ελληνισμός έχει γράψει αυτό το διάστημα.

Πραγματευόμαστε το ζήτημα της ισχύος για τον Ελληνισμό στο πλαίσιο της Ανατολικής Μεσογείου, θεωρώντας ότι διέρχεται φάση αποδυνάμωσης ως προς την παρουσία του στην άμεση περιοχή διεθνοπολιτικού ενδιαφέροντός του. Θα πρέπει να σημειώσουμε πως στο παρόν βιβλίο ως κατεξοχήν διεθνοπολιτική περιοχή στην οποία τίθεται ο Ελληνισμός και η οποία άμεσα τον ενδιαφέρει θεωρείται αυτή του τόξου Ανατολικής Μεσογείου-Μαύρης Θάλασσας. Σε αντίθεση με ευρέως διαδεδομένες –διόλου τυχαία– πεποιθήσεις, η Ελλάδα και η Κύπρος διεθνοπολιτικώς αποτελούν κράτη μεσανατολικά και ανατολικομεσογειακά, τα οποία συμμετέχουν σε θεσμούς που κυριαρχούνται από τα κράτη της Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης, ενώ στην περίπτωση της Ελληνικής Δημοκρατίας η κηδεμονία από τις ΗΠΑ είναι καταλυτικής σημασίας. Οι εν λόγω συμμετοχές, τα στοιχεία πολιτιστικής και θεσμικής εγγύτητας με τη Δύση –με ό,τι κι αν ο όρος πλέον σηματοδοτεί– δεν αναιρούν την περιοχή στην οποία εξελίσσονται τα δικαιώματα και οι διεκδικήσεις του Ελληνισμού, οι προκλήσεις και οι απειλές κατεξοχήν.

Έβδομη παραδοχή ότι απαιτείται επαναστατικού τύπου μεταβολή στο εσωτερικό της Ελλάδας, προκειμένου να αποκτήσει την αναγκαία ισχύ και τον αντίστοιχο προσανατολισμό. Η διεθνής έκφραση του Ελληνισμού αντιμετωπίζεται ως συνεχές και ως εποικοδόμημα των εσωτερικών οικονομικών και κατά συνέπεια και των πολιτικών σχέσεων.

Όγδοη παραδοχή ότι οι Διεθνείς Σχέσεις του Ελληνισμού δεν περιορίζονται μόνο τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, αλλά αφορούν ένα ευρύτερο πλέγμα. Στην πραγματικότητα, η ανάσχεση της τουρκικής επιθετικότητας προϋποθέτει μια ευρύτερη προσέγγιση στις Διεθνείς Σχέσεις του Ελληνισμού.

Ένατη παραδοχή ότι ο Ελληνισμός, όπως και η Τουρκία, βρίσκεται στο κέντρο και αποτελεί κομβικό παράγοντα του άξονα Μαύρης Θάλασσας-Μέσης Ανατολής ή, με όρους συγκυρίας, ενός μετασοβιετικού πλαισίου –στη νοτιοανατολική πτέρυγα

του ΝΑΤΟ- ασταθούς και μιας σε μετάβαση ευρισκομένης ευρύτερης Μέσης Ανατολής. Πρόκειται για μια διαχρονική συνοριακή διεθνοπολιτικώς ζώνη και ως εκ τούτου κρίσιμη. Στη σημερινή συγκυρία αποτελεί το δυτικό άκρο κατάληξης της επιδιωκόμενης επιρροής της Κίνας και ζώνη ζωτική για την ασφάλεια της Ρωσίας από τη μια και κρίσιμη για το Ισραήλ και για τις ΗΠΑ από την άλλη, για την άμεση ασφάλεια του πρώτου, αλλά και για την ισχύ των δεύτερων. Στην πραγματικότητα, και παρά την απόπειρα των ΗΠΑ να επανατοποθετηθούν στον πλανήτη, οι συνοριακές περιοχές των διεθνοπολιτικών εντάσεων θα παραμένουν κρίσιμες. Είναι εκείνες στις οποίες μπορούν να διακανονίζονται εντάσεις και αντιθέσεις ακόμα και με τη χρήση βίας, χωρίς να ξεσπά ένας πλήρης, κατακλυσμιαίος πόλεμος. Είναι, επίσης, εκεί όπου θα ξεσπάσει μια γενικευμένη σύγκρουση, αν ποτέ λάβει χώρα τελικά.

Υπό το πρίσμα, λοιπόν, αυτών των παραδοχών, πραγματοποιείται πρώτα η εξέταση των ζητημάτων ευρύτερου διεθνούς ενδιαφέροντος και έπειτα ειδικότερα ελληνικού στα επόμενα κεφάλαια. Διερχόμεθα την πορεία από το γενικό στο ειδικό, ούτως ώστε να συνθέσουμε εν τέλει τα ζητήματα εκείνα τα οποία εκτιμούμε πως θα μπορέσουν να αποκαταστήσουν τη στρατηγική ισορροπία ισχύος του Ελληνισμού όχι μόνο ως προς την Τουρκία, αλλά και εν γένει απέναντι σε διαφορετικές προκλήσεις μέσα στο προαναφερθέν τόξο Ανατολικής Μεσογείου-Μαύρης Θάλασσας.

Τα «ανέμελα» χρόνια, η απρονοσία και ο μετααμερικανικός αιώνας

2.1. Εισαγωγή

Το 2001, στις ΗΠΑ ασχολούνταν με ένα γνώριμό μας ζήτημα: το γεγονός ότι δυσκολεύονται αρκετά να οργανώσουν κοινώς αποδεκτές εκλογές. Ο αδερφός του, τότε μόλις εκλεγέντος, Προέδρου Τζορτζ Γ. Μπους, ο κυβερνήτης της Φλόριντα Τζεμπ Μπους, το συντηρητικό κανάλι *Fox News*, αρκετές «πειραγμένες» ψήφοι, αλλά και περίεργοι εκλογικοί κατάλογοι, το ανώτατο δικαστήριο και ένας Αλ Γκορ, ο οποίος μετά από κάποιο σημείο επέδειξε ιδιαίτερη νομιμοφροσύνη στο σύστημα εξουσίας σε ό,τι αφορούσε τις συγκεκριμένες εκλογές, είχαν δώσει το λιγότερο δημοφιλή, έως τότε, Πρόεδρο των ΗΠΑ και –όπως θα αποδεικνυόταν σύντομα– έναν από τους πλέον αποτυχημένους¹.

Στο Σινσινάτι, τον Απρίλιο του ίδιου έτους, ένας ακόμα Αφροαμερικανός, ετών 19, εκτελούνταν με αποτέλεσμα το

1. David W. Moore, *How to Steal an Election: The Inside Story of How George Bush's Brother and FOX Network Miscalled the 2000 Election and Changed the Course of History*, Nation Books, 2006, σελ. 3-15, 107-131· Vincent Bugliosi, *The Betrayal of America: How the Supreme Court Undermined the Constitution and Chose Our President*, Nation Books, 2001, σελ. 41-161.

ξέσπασμα διαμαρτυριών και συγκρούσεων, δείχνοντας πως ο βαθύς ρατσισμός στο κράτος των ΗΠΑ παρέμενε ζωντανός². Το «Black Lives Matter» ήθελε αρκετά χρόνια ακόμα για να εμφανιστεί και να αποκρυσταλλωθεί σε κίνημα.

Οι συνέπειες της απορρύθμισης στην οικονομία των ΗΠΑ επί Μπιλ Κλίντον, οι οποίες είχαν επεκταθεί παγκοσμίως, έδειχναν ασταμάτητες, όπως και ο νεοφιλελευθερισμός εν γένει. Η «συμβατική σοφία» υποστηρίζει ότι η περίοδος Κλίντον αποτελεί ένα χρυσό διάστημα. Στην πραγματικότητα, υπό την προεδρία Γκρίνσπαν στη FED και Κλίντον στις ΗΠΑ, η συναίνεση της Ουάσινγκτον παρέμεινε ακλόνητη, η κεντρική τράπεζα κατέστη ακόμα περισσότερο αιχμάλωτη των ιδιωτικών συμφερόντων και οι λατρεμένες στον καπιταλισμό φούσκες φούσκωναν ακόμα περισσότερο στα ακίνητα και στον χρηματοπιστωτικό τομέα κυρίως³. Η 3η βιομηχανική επανάσταση –του διαδικτύου– προχωρούσε ακάθεκτη έχοντας διαμορφώσει αυτό που θα αποδεικνυόταν η φούσκα των «dot.com» ή αλλιώς, της Silicon Valley⁴.

Βεβαίως, ήδη από το Μάρτιο ως το Νοέμβριο του 2001, η οικονομία των ΗΠΑ είχε βρεθεί σε ύφεση – η οποία, ωστόσο, θα αποδεικνυόταν λιγότερο βαθιά από εκείνες που ακολούθησαν, αυτή του 2007 αλλά και τη συνδεόμενη με την πανδημία του Covid-19⁵. Είχε προηγηθεί η κρίση της περιό-

2. David Stradling, *Cincinnati: From River City to Highway Metropolis, Charleston, South Carolina*, Arcadia Publishing, 2003.

3. Michael Meeropol, *Surrender. How the Clinton Administration Completed the Reagan Revolution*, The University of Michigan Press, 1998, σελ. 208-264· Timothy A. Canova, «The Legacy of the Clinton Bubble», *Dissent*, Καλοκαίρι 2008 (<https://www.dissentmagazine.org/article/the-legacy-of-the-clinton-bubble>).

4. W. Quinn και J. Turner, «The Dot-Com Bubble» στο *Boom and Bust: A Global History of Financial Bubbles*, Cambridge, Cambridge University Press, 2020, σελ. 152-169 (doi:10.1017/9781108367677.009)· John J. Morris and Pervaiz Alam, «Analysis of the Dot-Com Bubble of the 1990s», Ιούλιος 2008 (https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1152412).

5. Martin Feldstein, Ben Bernanke, Jeffrey Frankel, Robert Gordon, Victor

δου 1997-1998 – ή αλλιώς η λεγόμενη «ασιατική κρίση»: Ο καπιταλισμός-καζίνο εκτροχιάστηκε –όπως συνήθως– και οι «ασιατικές τίγρεις» αναγκάστηκαν να αποτανθούν στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), δηλαδή στην Ουάσινγκτον, η οποία έμοιαζε να κερδίζει από την κρίση, δια της ακόμα εντονότερης παρέμβασής της στη Νοτιοανατολική Ασία. Ωστόσο, οι πιο διορατικοί παρατηρητές διέβλεπαν ότι η μονομέρεια των ΗΠΑ, η διαχείριση –και αυτής– της καπιταλιστικής κρίσης από το ΔΝΤ με πολύ μεγάλο κόστος για τις εκεί κοινωνίες, αλλά και τα ανησυχητικά θεμελιώδη μεγέθη της οικονομίας των ΗΠΑ –καλά κρυμμένα για τα επόμενα δέκα χρόνια– θα άνοιγαν το δρόμο τελικά για την ανάδυση ανταγωνιστικών δυνάμεων προς την Ουάσινγκτον, με κύρια την Κίνα⁶.

Στον υπόλοιπο κόσμο, η Λατινική Αμερική έψαχνε το δρόμο της προς το σοσιαλισμό, σκορπώντας ρίγη στο λόμπι του Μαϊάμι, που ήλπιζε ότι η Κούβα του Φιντέλ μετρούσε μέρες. Από το 1998 έως το 2005, μια σειρά κρατών της περιοχής, με πλέον emblematicή την περίπτωση του Ούγκο Τσάβεζ, ανέτρεπαν με εκλογικά μέσα δεξιές κυβερνήσεις – και θα αποπειρόνταν να κάνουν το ίδιο και με τα κατεστημένα τους⁷.

Zarnowitz, «The Business-Cycle Peak of March 2001», Business Cycle Dating Committee, National Bureau of Economic Research, 26 Νοεμβρίου 2021 (<https://www2.nber.org/cycles/november2001/recessions.pdf>)

6. Helen Milner, «International Political Economy: Beyond Hegemonic Stability», *Foreign Policy*, Άνοιξη 1998, σ. 116· Kun Young Park and Wang Hwi Lee, «The Financial Crisis Of 1997-1998 And Its Impact On Security Relations In East Asia», *Asian Perspective, Focus on APEC*, 1999, 23(3), σελ. 129-151.

7. Marta Harnecker, «Latin America and Twenty-First Century Socialism: Inventing to Avoid Mistakes», *Monthly Review*, 1 Ιουλίου 2010· Margarita López Maya, «Venezuela: Hugo Chávez And The Populist Left», Raúl Madrid, «Bolivia: Origins And Policies Of The Movimiento Al Socialismo», Catherine M. Conaghan, «Ecuador: Rafael Correa And The Citizens' Revolution», Sebastián Etchemendy And Candelaria Garay, «Argentina: Left Populism In Comparative Perspective, 2003-2009», Wendy Hunter, «Brazil: The PT In Power», Kenneth M. Roberts, «Chile: The Left After Neoliberalism»,

Η Ρωσία προσπαθούσε να συνέλθει από το σοκ της αποσοβιετοποίησης⁸, όπως και οι μετασοβιετικές κοινωνίες εν γένει, έχοντας βιώσει οικονομική και ανθρωπιστική καταστροφή, πολιτική αστάθεια και λεηλασία των πόρων τους, πραξικοπήματα και πολέμους. Η αποσοβιετοποίηση πολύ απείχε, όπως αποδείχτηκε, από ένα χαρούμενο, υπερκαταναλωτικό πάρτι⁹. Επιπλέον, όσο διεξαγόταν, οι ΗΠΑ και οι σύμμαχοί τους έδειξαν πολύ μικρό ενδιαφέρον να μην τσαλαπατήσουν τη ρωσική αξιοπρέπεια.

Την ίδια περίοδο, η Μέση Ανατολή βίωνε τη δεύτερη Ιντιφάντα, την οποία είχε προκαλέσει ο Αριέλ Σαρόν, οδηγώντας τελικά στο φυσικό θάνατο του Προέδρου και ιστορικού ηγέτη των Παλαιστινίων Γιάσερ Αραφάτ και –όπως αποδείχτηκε–

Jorge Lanzaro, «Uruguay: A Social Democratic Government In Latin America», Maxwell A. Cameron, «Peru: The Left Turn That Wasn't», στο Steven Levitsky and Kenneth M. Roberts (eds), *The Resurgence of the Latin American Left*, The Johns Hopkins University Press, 2011, σελ. 213-398. 8. Από το 1991 ως το 1998, η Ρωσία απώλεσε περίπου το 40% του πραγματικού της ΑΕΠ, ενώ οι αποταμιεύσεις των πολιτών της εξανεμίστηκαν από τα κύματα πληθωρισμού. Οι περικοπές συντάξεων, μισθών, το ξεπούλημα της δημόσιας περιουσίας και το καθεστώς ολιγαρχών αποτελείωσαν την οικονομική και κοινωνική κρίση, η οποία αποτυπώθηκε στο δείκτη αυτοκτονιών και στη δραματική συρρίκνωση του προσδόκιμου της ζωής (Matthew Johnston, «The Post-Soviet Union Russian Economy», *Investopedia*, 25 Ιουνίου 2019 – <https://www.investopedia.com/articles/investing/012116/russian-economy-collapse-soviet-union.asp#citation-2>).

9. Οι επιπτώσεις στο επίπεδο της φτώχειας στις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, όπως και εν γένει στα κράτη του πρώην ανατολικού μπλοκ, ποικίλλουν. Επιπλέον, υπάρχει δυσκολία υπολογισμού της βάσης εκκίνησης, με δεδομένο ότι ο εισοδηματικός υπολογισμός της φτώχειας κατά τη σοβιετική περίοδο δεν είναι ακριβής. Μια σειρά παροχών συμπλήρωναν το διαθέσιμο εισόδημα. Όπως και να έχει, η περίοδος της μετάβασης στον καπιταλισμό αποδείχτηκε, τουλάχιστον, ιδιαίτερα επώδυνη (Asad Alam, Mamta Murthi, Ruslan Yemtsov, Edmundo Murrugarra, Nora Dudwick, Ellen Hamilton και Erwin Tiongson, «Growth, poverty and inequality, Eastern Europe and the Former Soviet Union», World Bank, 2005· Ben Slay, «Poverty, Inequality, and Social Policy Reform in the Former Soviet Union», United Nations Development Programme, Οκτώβριος 2009).

στο τέλος της πιθανότητας λύσης στη βάση των δύο κρατών. Επρόκειτο για ένα ακόμα σημαντικό επεισόδιο στην Ισραηλινή κατοχή εις βάρος των Παλαιστινίων, το οποίο μπορεί μεν να ωχριά μπροστά στη γενικευμένη καταστροφή σχεδόν σε όλη την ευρύτερη Μέση Ανατολή η οποία ακολούθησε μετά το 2003, όπως και μετά από το 2011, ωστόσο καταδεικνυσε εκ νέου ότι οι υποσχέσεις των ΗΠΑ συχνά δεν άξιζαν ούτε το χαρτί πάνω στο οποίο είχαν υπογραφεί.

Η Αφρική παρέμενε κατά βάση ξεχασμένη –όπου τουλάχιστον δεν υπήρχαν πετρέλαιο ή άλλοι φυσικοί πόροι να τραβήξουν την προσοχή– ενώ για τη συγκλονιστική γενοκτονία στην Ρουάντα διετίθεντο μόνο «κροκοδείλια δάκρυα»¹⁰. Η ανάδυση «αποτυχημένων» κρατών απασχολούσε την επιστημονική βιβλιογραφία και παρενθετικώς τις επίσημες πολιτικές.

Βεβαίως, ο ΟΗΕ ήδη από χρόνια πριν είχε μιλήσει για την ανάγκη στροφής στην ανθρώπινη ανάπτυξη, στην ανθρώπινη ασφάλεια, ενώ –μετά από μια δυστυχή «στάση» στην ανθρωπιστική επέμβαση– είχε εμφανίσει το δόγμα της «ευθύνης για προστασία», αλλά εις μάτην¹¹. Ο «αναπτυγμένος» κόσμος παρέμενε κατ' ουσίαν ασυγκίνητος για τον αναπτυσσόμενο πρώην αποικιοκρατούμενο και ήδη τότε νεοαποικιοκρατούμενο κόσμο. Τα Βαλκάνια βίωναν ακόμα τις επιπτώσεις της αποσύνθεσης της Γιουγκοσλαβίας, σε συνδυασμό με την ξένη επέμβαση – τις οποίες και δεν έχουν ξεπεράσει ακόμα.

Στην πραγματικότητα, όλα ήταν σημεία των επιπτώσεων της απορρύθμισης των Διεθνών Σχέσεων, η οποία είχε ξεκινήσει από παλαιότερα –από το κίνημα της αποαποικιοποίησης και τον κλονισμό του ψυχροπολεμικού διακανονισμού– και ενέ-

10. Rory Carroll, «US chose to ignore Rwandan genocide», *The Guardian*, 31 Μαρτίου 2004 (<https://www.theguardian.com/world/2004/mar/31/usa.rwanda>)· Jean Hatzfeld, *Life Laid Bare: The Survivors in Rwanda Speak*, Other Press, 2006.

11. UNDP, «Human Development Report 1994: New Dimensions of Human Security» (hdr.undp.org).

οκνησε εκ νέου με την κατάρρευση της ΕΣΣΔ. Καθεμία εξέλιξη από τις παραπάνω καταδείκνυε, μεταξύ άλλων, τριγμούς στο οικοδόμημα της «*raX americana*». Ενώ επιφανειακά όλες οι παραπάνω κρίσεις έδειχναν να επιβεβαιώνουν την παντοδυναμία των ΗΠΑ, αποτελούσαν την «*πχ*ω επερχόμενων γεγονότων», αποδεικνύοντας ότι η παγκόσμια ηγεσία από πλευράς ΗΠΑ τις ωθούσε σε υπερέκταση.

Οι ΗΠΑ, ωστόσο, όπως και όλος ο κόσμος, βρίσκονταν ακόμα στη «*μεταψυχροπολεμική*» περίοδο. Με άλλα λόγια, όπως συνήθως υποδηλώνει το «*μετά*» ως πρόθεμα εννοιών και χαρακτηρισμών εν γένει, ζούσαν σε μια περίοδο για την οποία δεν ήταν σίγουροι τι ακριβώς τη χαρακτήριζε, πέραν της εντυπωσιακής ή καταθλιπτικής –εξαρτάται από την οπτική– φαινομενικής κατίσχυσης του καπιταλισμού και των ΗΠΑ.

Αυτή η τόσο ανησυχπητική απροσδιοριστία της εποχής και η προϊούσα απορρύθμιση δε γέννησαν –όπως συζητάμε πιο κάτω– την τάση για μεγαλύτερη σωφροσύνη στην πολιτική των ΗΠΑ. Αντιθέτως: Οι οικονομικές κρίσεις υποτιμώνταν και τα διεθνοπολιτικά γεγονότα αντιμετωπίζονταν σαν συνοριακές, αυτοκρατορικές περιπέτειες μιας νέας Ρώμης.

Όσοι την Τρίτη 11 Σεπτεμβρίου του 2001 κατέστη καθαρό με τον πλέον κατανοητό –βιωματικώς, αλλά και στο πλαίσιο της κοινωνίας του θεάματος– τρόπο ότι η απρονοησία των ΗΠΑ θα είχε τραγικές για τις ίδιες επιπτώσεις, όταν τέσσερα αεροπλάνα της πολιτικής αεροπορίας των ΗΠΑ, κατειλημμένα από 19 αεροπειρατές, επιτέθηκαν στους δίδυμους πύργους της Νέας Υόρκης και στο Πεντάγωνο, θέτοντας σε κίνηση μια σειρά γεγονότων, με δραματικές μέχρι και σήμερα συνέπειες.